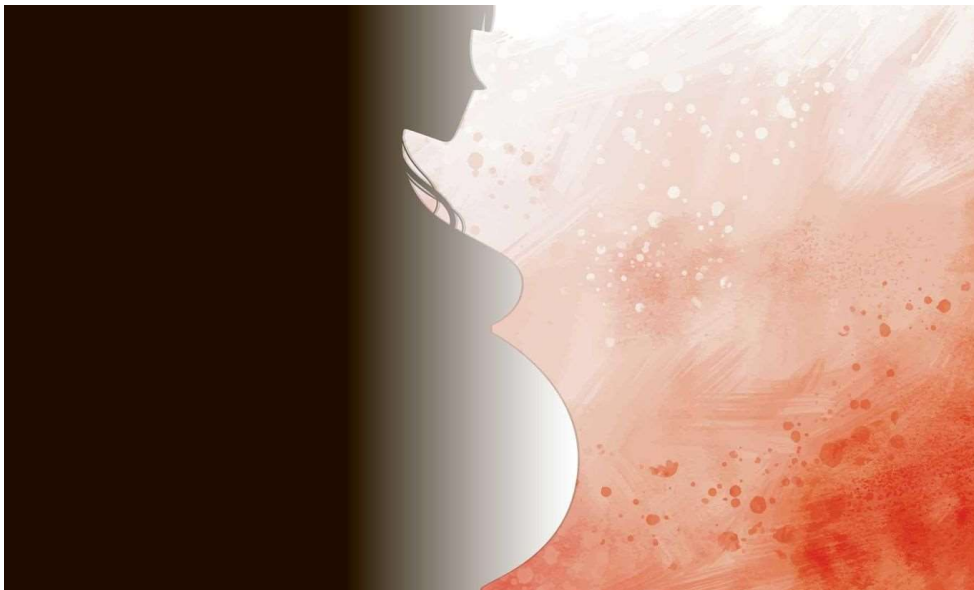

Sakala 30.05.2020

Vallasemade sünged saladused

Margus Haav

Vallasemadus oli küll taunitav, kuid see ei tähenda, et üksikemasid ja nende lapsi oleks tingimata põlgusega koheldud. FOTO: Sakala

Holstres Muri talus lapseootele jäänud teenijatüdrukul Epp Vannausel oli unistus astuda altari ette lapse isa, perepoeg Juhan Lillega. Tollel olid aga teised plaanid, kus tütte ootaval teenijannal kohta polnud.

Epul sai aeg täis 1855. aasta kevadel, 24. mail. Just samal ajal pidas Juhan jõuka leskperenaise Kattiga pulmi. Valude käes vaevlev Epp komberdas rukkipõllule, ajas sinna järele tulnud teise taluteenija minema ja sünnitas. Lapse mattis ta kivi alla, olles oma sõnul enne seda talle mitu korda kividega pähe löönud.

Kui taluperenaine Ell poja pulmapeolt naasis, leidis ta Epu haigeveodist. Järgmisel päeval leiti kivi alla maetud väike laip. Viljandi sillakohtule seletas Epp oma tegu häbi ja rumalusega ning väitis, et lapsetapp polnud ette kavatsetud. Juhan eitas juurdluse ajal igasugust kosimisplaani, rääkimata soovitusel rasedust varjata ja laps kõrvaldada.

Maalt pärit emad

Tänapäeval kõlab see tõestisündinud lugu jubeda ja süngena. Omas ajas ei olnud see paraku midagi väga tavatut. Ajaloolane Kersti Lust uuris arhiividokumentide abil Helme

kihelkonda ja Holstret ning teab nende piirkondade põhjal väita, et Mulgimaal oli vallasemadus XIX sajandil sama levinud kui mujal Lõuna-Eestis, kus see kasvas 1830.–1840. aasta kahelt-kolmelt protsendilt sajandi lõpuks seitsme kuni üheksa protsendini.

«XIX sajandil algas Eestis abieluväliste sündide osakaalu enam-vähem järjepidev kasv ning abiellumus ja sündimus, mis valdavalt olid koos käinud, hakkasid vähehaaval eralduma,» nendib Lust.

Surnult sündis või enne viieaastaseks saamist suri sõltuvalt ajast ja kohast 36–48 protsenti vallaslastest. Lustile torkasid eriti silma vahed surnultsündide osakaalus: aastatel 1834–1891 esines Holstres ja Helmes vallasemadel surnultsünde kaks kuni neli korda enam kui abielunaistel. «See viitab, et osa vastsündinud vallaslapse leidis oma otsa ema käe läbi. Sellise teo taga võis olla ka isa soov või surve. Vallasema madal staatus külas polnud üllatav, kuid mind hämmastas mõistev ja kohati isegi tagantütsitav suhtumine lapsetappu.»

Vallasemadus oli küll taunitav, kuid see ei tähenda Lusti sõnul, et üksikemasid ja nende lapsi oleks tingimata ühtviisi põlgusega koheldud. «Oma rolli mängisid ka sellised asjaolud nagu isikuomadused, lapse ema ja perekonna staatus külas, kas laps sündis pikaajalisest või juhusuhtest ning kas ema oli lodeva eluviisiga, mõnikord lausa külaprostituut või lihtsalt mahajäetud lihtsameelne pruut, kes oli poisi libedat juttu uskuma jäänud. Eesti äärealadel, Setumaal ja Lääne-Eesti saartel, oli suhtumine vallasemadusse märksa leebem kui jõukust koguval ja kihistunud Mulgimaal.»

Suhtumist vallasemadesse ja nende lastesse on Eestis sageli püütud selgitada pärimuse põhjal. Lust võttis oma uurimistöös luubi alla selle, millised olid nende sotsiaalne päritolu, vanus ja abiellumisväljavaated, kui suur oli laste suremus, kas koduvallast pandi võimaluse korral plehku ning kui edukalt suudeti lapse isalt vallakohtu kaudu alimendid välja nõutada.

«Üksikute lugude väljanoppimisel võib tervikpilt moonutatud saada,» märgib ajaloolane. «Mulgid võib-olla tahaksid rääkida üle kolme kihelkonna tuntud rahvalaulikust Puru-Liisust ehk Liisu Mägist, kes sai mitu vallaslast ja elas 92-aastaseks, kuid kahjuks on too mitmes mõttes väga tähelepanuväärne erand.»

Vallasemade seas andsid tooni maatarahva hulgast pärit tüdrukud, peretütred oli nende seas Helme mõisates ligi viis ja Holstres ligemale 15 protsenti. Laias laastus pooled said siiski mehele. Helmes abielluti ka lapse isaga, kuid Holstres juhtus seda haruharva. Holstres küsis vallakohtu kaudu bioloogiliselt isalt elatist ainult umbes iga viies üksikema ja neist taotlustest saatis tunnistajate puudusel edu vähem kui pooli.

Karistuseks 40 vitsahoopi

1860. aasta. Holstre. Eva Lätt istus terve talve toas, palitu üll. Palitu polnud aga seljas teips mitte külma pärast. Eva varjas oma kasvavat kõhtu. Kuid rasedus vaevalt et majarahvale märkamata jäi. Nood väitsid, et nad peaaegu ei tundnudki Evat, kelle nad

võtsid enda juurde elama üksnes haledusest ilma teenistuseta inimese vastu. Sünnitamise ajaks olid nii mees kui naine majast välja läinud, nii et Eval oli võimalus omatahtsi tegutseda. Vastsündinu poollagunenud laip leiti alles nädalaid hiljem turbaaugust. Evat karistati 40 vitsahoobiga laiba peitmise eest. Vägivallatunnuste tuvastamiseks oli juba liiga hilja.

Vähekindlustatud ning peamiselt teenijana ametis olnud tüdrukud ja noored naised jäid lapseootele enamasti ühe ja sageli korduva mustri järgi. Kersti Lust räägib, et kehva staatus ja pereliikmete vähenenud kontroll muutsid nad haavatavamaks. «Perenaiseks kositud tüdrukutega võrreldes oli neil ka pikem vallaspõlv, mis samuti suurendas võimalust väljaspool abielu emaks saada,» selgitab ta. «Varasem kirjandus on maininud, et nii tüdrukud kui nende laste isad olid sageli mõisas ametis. Minu uurimuses see eriti välja ei tulnud. Enamasti oli tegemist külapoistega ja vahel ka peremeestega, kes oma teenijaid ära kasutasid. Vallasemade seas väärib äramärkimist veel üks rühm – lesknaised, paljud neist soldatiledes. Helme mõisates sündis üle kümne protsendi vallaslastest leskedele.»

Inimlikud kaalutlused

Imikute laipu leiti maa ja põranda alt, ahjust, aidast, laudast põhu seest, riidekirstust, sahvrist korvist, võsast, turbaaugust, põlluservast kivi alt ja mujalt. Süüteo eest kohtu alla sattunud olid kõikvõimalike vabanduste leidmisel nutikad. Ilma kellegi juuresolekuta sünnitamist põhjendati ootamatusega, äkitselt alanud tuhudega, häbiga vallaslapse pärast, pererahva kurjuse ja kalkusega. Väideti, et kedagi polnud läheduses või kutsutavat kodus. Tuldi välja isegi sellega, et sünnitaja arvas end vesitõbe põdevat, mitte rase olevat.

Lapsetapu eest olid ette nähtud karmid karistused, aga sageli oli seda raske, kui mitte lausa võimatu tõestada. «Esiteks ei suutnud vastsündinute laipu lahanud kreisiarstid või nende abid kindlalt tõestada, et laps suri vägivaldselt,» kõneleb Kersti Lust. «Salaja sünnitanud ja oma lapse lämmatanud või kägistanud emad väitsid, et laps sündis surnult või siis et nad sünnitades minestasid. Külarahvas enamasti kas vaikis või ei andnud ema vastu tunnistusi. Meeleheitel emasid püüti pigem mõista kui lasta hukka, see on Siberisse saata.»

Märkamata ei saa jääda kohtuhärrade leebus. Kuid sellelegi on seletus. «Maa- ja õuekohus said ka aru, et lapsetapuni viisid masendus mahajätmise pärast või sotsiaalsed põhjused, nagu majanduslik viletsus või külarahva pilge,» nendib Lust ning lisab, et Mulgimaa näide muutub eriti huvitavaks materiaalsete põhjuste vaatevinklist. «Surnultsündide» osa vallaslaste seas XIX sajandi viimasel veerandil ei kahanenud, Holstres käärid abiellu sündinud lastega võrreldes isegi kasvasid, samal ajal kui äärmuslikku viletsust esines tööealise teenijarahva seas varasemate kümnenditega võrreldes vähem. «Seega otsest majanduslikku hädasundi – kui nii võib öelda – lapselt elu võtta pidanuks olema vähem kui varem. Ma ei oska öelda, kas majanduslikud kaalutlused võisid olla juba teist laadi, et ei soovitud viletsamat elujärge või võimalikke raskusi uue teenistuskoha leidmisel.»

1862. aasta varane oktoober. Maret Suuder sünnitas Helme mõisa aias tütrekese ja mattis ta elusalt sinnasamma. Mulla alt jäi paistma ainult nägu. Teenijatüdrukult sõna saanud mõisarentniku proua Schwartz tormas sündmuspaigale, kaevas lapse välja ja soojendas toas elule. Maret seletas oma tegu kohtule hetkelise ärrituse ja meeltesegadusega ning vallasemadusega kaasneva häbiga. Lapse isa olnud väidetavalt talupoiss Jakob Lillinurm.

«Selle juhtumi puhul väärrib enim tähelepanu mõisarentniku proua käitumine. Mareti sajamise ja hurjutamise asemel astus ta tema kaitseks korduvalt välja,» nendib Lust. «Ta kutsus ema mõisasse last imetama, kinnitas kohtule, et too hoolitseb tite eest hellalt, ja kui Maret oli kaheksaks kuuks kinni mõistetud, palus maakohtul karistuse kandmist edasi lükata seni, kuni ta last rinnaga toidab.»

Maret läski parandusmajja alles 1864. aastal. Lust märgib, et nii rentnikuproua kui ka kohtu silmis seisid esiplaanil inimlikud kaalutlused. Lapse elu oli tähtsam kui ema karistamine. Pärast karistuse kandmist tuli Maret Helmesse tagasi. Leidmispäeval hädaristitud Ann jäi elama, abiellus 19-aastaselt ja sai mitu last.